

ВОКАЛЬНО-ХОРОВА РОБОТА НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Володимир ЧЕРКАСОВ (Кіровоград)

У статті обґрунтовано зміст вокально-хорової роботи, а саме: розспівування і опанування шкільним пісенним репертуаром та визначено її вплив на формування естетичної культури учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

В статье обосновано содержание вокально-хоровой работы, а именно: распевания и овладения школьным песенным репертуаром, а также определено ее влияние на формирование эстетической культуры учащихся общеобразовательных учебных заведений.

Ключові слова: вокально-хорова робота, розспівування, робота над шкільним пісенним репертуаром, естетична культура.

Постановка проблеми. Запровадження в практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів нової концепції мистецької освіти й художньо-естетичного виховання молоді вимагає нових підходів і розробки інноваційних музично-педагогічних технологій, спроможних активно впливати на формування естетичної культури молоді. У зазначеному контексті набуває актуальності вдосконалення вокально-хорової роботи з учнями на уроках музичного мистецтва.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз джерел мистецького спрямування доводить, що зарубіжними і вітчизняними науковцями Е. Абдулліним, А. Авдієвським, І. Гадаловою, А. Козир, П. Ніколаєнко, Т. Овчинниковою, Е. Печерською, О. Раввіновим, Г. Рігіною, О. Ростовським, М. Румер, Г. Стуловою, Л. Хлебниковою, Ю. Юцевичем досліджено різні аспекти вокально-хорового виховання учнів молодшого та середнього шкільного віку на уроках та в діяльності художніх колективів. Тематика нашого дослідження значною мірою доповнює наукові пошуки названих авторів, визначає зміст вокально-хорової роботи з учнями на уроках музичного мистецтва та її вплив на формування ціннісно-сміслових орієнтирів молоді.

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні змісту вокально-хорової роботи вчителя на уроках музичного мистецтва в загальноосвітніх навчальних закладах та визначенні її впливу на формування естетичної культури молоді.

Виклад основного матеріалу. Для обґрунтування змісту вокально-хорової роботи вчителя на уроках музичного мистецтва ми свідомо зосередили увагу на розспівуванні класу й роботі над шкільним пісенним репертуаром. У цьому контексті необхідно зазначити, що провідне місце в системі музичного навчання і виховання в загальноосвітніх навчальних закладах як на уроці, так і в позакласній роботі з художньо-естетичного

виховання, займає *розспівування*. «Розспівування, – тлумачать укладачі російсько-українського музичного лексикону В. Дряпіка і Ю. Соколовський, – як виконання спеціальних вокально-технічних вправ для підготовки голосового апарату і слуху співака перед початком занять або концертного виступу» [2, с. 152]. Залежно від вікових особливостей дітей учитель планує розспівування, яке *передбачає підготовку голосового апарату до співу* й уважається *вокально-слуховою настройкою* учнів для подальшої роботи над шкільним пісенним репертуаром. Розспівування ставить *за мету* формування вокально-хорових навичок та розвиток дитячого голосу в процесі виконання вокально-хорових вправ.

Залежно від мети уроку вокально-хорові вправи умовно поділяються на *дві групи*. До першої групи належать вправи, які не пов'язані з конкретними творами шкільного пісенного репертуару й передбачають оволодіння засобами вокально-хорової виразності для досягнення певного рівня художнього виконання. Вправи, які належать до другої групи, спрямовані на подолання вокальних труднощів, котрі трапляються у творах, передбачених шкільною програмою.

Вправи для розспівування поділяються на *унісонні й гармонічні*. На уроках і в процесі гурткової вокально-хорової роботи більше запроваджуються унісонні вправи. Побудовані на гамоподібному русі мелодії, унісонні вправи сприяють виробленню навичок унісонного ансамблю. Спів із чергуванням великих і малих секунд є запорукою чистоти інтонування.

Вправи для розспівування класифікуються за наступними *різнovidами*:

- унісонний спів тетраходів і секвенцій з голосними і на різні склади;
- спів вправ з використанням гармонічних сполучень;
- розспівування з використанням динамічних відтінків;
- виконання вправ з використанням різних штрихів.

Вокальні вправи повинні бути лаконічними й легко запам'ятовуватися та відповідати вимогам щодо подальшої роботи над пісенним репертуаром. Крім того, при доборі розспівок учитель зосереджує увагу на наступних *завданнях*:

- досягненні чистоти інтонування;
- формуванні навичок звуковедення;
- розширенні діапазону дитячих голосів;
- формуванні високої співацької позиції;
- розвитку гнучкості й рухливості дитячих голосів;
- вихованні навичок кантиленного співу;
- вирівнюванні дитячих голосів під час співу.

– розвитку навичок співу в різних динамічних відтінках.

У молодшому шкільному віці рекомендується *співати фальцетом*, намагатися зберегти головний регістр у голосі дитини. Вправи повинні бути невеликі за діапазоном, і розспівування необхідно починати з примарних тонів, зі звуків фа₁ – соль₁ октави. Робочий діапазон для розспівування в межах до₁ – до₂ октави. Звук у дітей цього віку повинен бути легким і дзвінким, прозорим за звучанням й сріблястим за виразністю. Учні середнього шкільного віку співають вправи на розвиток *мікстового й грудного регістрів*. Їхній спів вирізняється насиченістю й динамічністю звучання. З ростом вокального м'яза починається оформлення голосу. У хлопчиків порівняно з дівчатками з'являється *грудне звучання*. Для цього вікового періоду характерна *мутація*. Клас поділяється на дві хорові партії – *сопрано й альти*. Дитячий голос у цьому віці звучить яскраво й виразно. Діапазон становить (ля) сім – (фа) соль₂ октави.

Відносно кількості вправ, які введено до структури уроку, то їх не повинно бути більше чотирьох або п'яти. Пам'ятаючи, що мета розспівування полягає в підготовці голосового апарату до співу, не рекомендується кожного уроку пропонувати дітям нові вокальні вправи. Доцільно відпрацьовувати вже знайомі розспівки й поступово вводити нові, більш складні вправи за умови свідомого ставлення учнів до їхнього виконання.

Варто зазначити, що кожну вправу учні мають сприймати як музичну мініатюру й виконувати виразно та усвідомлено. Для цього вчитель повинен обґрунтувати її мету, проілюструвати й пояснити методику та вимоги щодо її відтворення. Загальновизнано, що вправи виконуються у вигляді модулюючих секвенцій по півтонах у висхідному та низхідному напрямках. На початковому етапі мелодію необхідно підтримувати інструментальним супроводом. Для вдосконалення вокально-хорових навичок вокальні вправи доцільно співати без інструментального супроводу з попередньою ладовою настройкою. З досвідом виконання вправ доводиться до рівня автоматизму. Учні відчують паузи між секвенційними побудовами та відтворюють музичний матеріал у необхідному темпі.

М. Румер пропонувала як розспівування використовувати уривки з творів, які передбачені шкільною програмою зі слухання, а саме: проспівувати головні теми інструментальних або хорових творів. Потрібно також як розспівування запроваджувати музичний матеріал зі шкільного репертуару, особливо фрагменти, де трапляються певні інтонаційні труднощі. Інтерес та увагу школярів викликають розспівки, в основу яких покладено народні пісні, поспівки та примовки.

Слушно зазначити, що робота над вокальними вправами являє собою універсальний засіб колективної художньо-естетичної діяльності, виявлення індивідуальних здібностей, естетичних потреб та інтересів учнів. У процесі хорового співу гармонізуються всі духовно-творчі здібності, відбувається розвиток художньої свідомості, світоглядних уявлень, емоційно-ціннісного ставлення до творів музичного мистецтва, здійснюється формування естетичної культури особистості.

Доречно наголосити на тому, що центральне місце у вокально-хоровій роботі з дітьми належить шкільному пісенному репертуару. Під *шкільним пісенним репертуаром* ми маємо на увазі сукупність творів (дитячі, народні, авторські пісні), передбачених для виконання в класі, шкільними хоровими колективами, а також за участю солістів. Навчальною програмою передбачено *орієнтовний і варіативний матеріал* для виконання. Не є винятком, коли залежно від рівня вокально-хорової підготовки класу або виховних завдань учитель може замінити одну пісню іншою. Як у першому, так і другому випадках доречно враховувати наступні *принципи*, за якими здійснюється відбір шкільного репертуару. Суть їхня полягає в наступному:

- зацікавленість;
- відповідність віковим і вокальним можливостям;
- спрямованість на послідовне засвоєння вокально-хорових навичок;
- виховання морально-етичних якостей;
- формування художньо-естетичних і ціннісно-сміслових якостей.

Робота над шкільним пісенним репертуаром передбачає вивчення пісень написаних для дітей та молоді, українських народних пісень та пісень інших народів. У методиці викладання музики існують різні підходи до розучування пісень шкільного репертуару. Вітчизняні та зарубіжні науковці й методисти пропонують поділяти роботу над піснею на декілька етапів. Такий підхід відповідає сталим традиціям хорового виконавства. Так у працях О. Єгорова, К. Пігрова, В. Соколова, П. Чеснокова ми спостерігаємо наступну послідовність у роботі над хоровою партитурою: показ і початкова робота, технічне освоєння й робота над засобами вокально-хорової виразності й завершальний етап – художнє виконання. Радянські методисти Л. Дмитрієва й Н. Черноіваненко пропонують наступну послідовність розучування пісні на шкільному уроці: вступне слово вчителя (бесіда); показ; розучування [3, с. 108–109]. І. Гадалова поділяє процес розучування пісні на чотири етапи, а саме: «ознайомлення з піснею; засвоєння музичного і літературного тексту; робота над технікою художнього виконання; завершальна художня доробка» [1, с. 184]. Е. Печерська дотримується такої думки, що робота над піснею повинна відбуватися в шість етапів,

як-от: «підготовка до слухання твору; його сприймання; попередня бесіда про пісню; її розучування; аналіз; повторення» [5, с. 24].

Узагальнюючи різні підходи до визначення етапів роботи над шкільним пісенним репертуаром, ми пропонуємо наступну послідовність:

- вступне слово вчителя;
- ілюстрація твору шкільного репертуару;
- бесіда стосовно поетичного й музичного тексту;
- розучування слів і мелодії;
- робота над виразністю виконання.

Робота над шкільною піснею ведеться протягом двох уроків, на наступних заняттях відбувається її закріплення і повторення.

Вступне слово вчителя повинно бути лаконічним і нетривалим. *Мета* цього етапу роботи полягає у створенні необхідного емоційного настрою, що спонукає учнів до активної творчої діяльності. Учителю варто звернути увагу на прізвище композитора й автора літературного тексту, записати їх на дошці та в зошиті, розповісти історію створення цього твору. Якщо пісня народна, вважається доцільним ознайомити учнів з історією виникнення, з'ясувати до якого виду пісень вона належить. Крім того, потрібно прочитати дітям текст пісні, пояснити значення незнайомих слів. Перед ілюстрацією доречно поставити класу декілька запитань. Зміст цих запитань повинен бути зрозумілим і чітко сформульованим. Необхідною умовою вважається доповнити розповідь про пісню ілюстраціями образотворчого мистецтва, які розширюють і поглиблюють її сприймання та усвідомлення.

Тому цілком імовірно стверджувати, що від вступного слова вчителя залежить успіх подальшої роботи над змістом і виразністю виконання. Тож у *вступному слові доречно*: ввести учнів у зміст пісні; зацікавити й викликати в них бажання працювати і вивчити цей твір; налаштувати на усвідомлене сприймання музики; емоційно вплинути на свідомість і створити атмосферу творчості; психологічно підготувати учнів до бесіди стосовно прослуханої пісні.

Ілюстрацію твору шкільного пісенного репертуару слід організувати наступним чином: перший варіант – пісню виконує вчитель; другий – учні прослуховують її в запису. Для усвідомленого сприймання дітьми шкільної пісні вчителю варто зосереджувати увагу на наступному: виконання повинно бути високохудожнім, бездоганим, у відповідному характері; пісню необхідно презентувати повністю; під час ілюстрації доречно встановити й стимулювати емоційний контакт з класом.

Безперечно, певні вимоги існують у тому разі, коли пісню виконує вчитель. До речі, серед учителів і методистів дискусійним є питання

стосовно того, яким повинен бути супровід до пісні: написаний автором чи підібраний на слух виконавцем. Відповісти на ці питання неможливо однозначно. Усе залежить від умов, обставин, професійної підготовки вчителя та інших факторів. Презентацію двоголосних і триголосних пісень доцільно проводити за допомогою звуковідтворювальної апаратури (у запису). Загальновизнано, коли пісня дітям подобається, вони будуть працювати над нею з великим натхненням і бажанням швидко вивчити.

Бесіда стосовно поетичного й музичного тексту ставить за мету виявити засоби музичної виразності, за допомогою яких розкривається художній зміст твору. Під час бесіди з'ясовується виховне значення змісту пісні та засоби музичної виразності, за допомогою яких композитор створив певний музичний образ. У процесі бесіди вчитель зосереджує увагу учнів на зв'язку музики з текстом. Бесіда займає порівняно мало часу, готує учнів до усвідомленої роботи над відтворенням музичного образу, є засобом розвитку мисленнєвої культури та цілого ряду психічних процесів, як-от: відчуття, сприймання, пам'ять, уява, почуття, увага.

Цілком зрозуміло, що вчитель повинен ретельно обмірковувати зміст бесіди й характер запитань. Учні необхідно підвести до того, щоб вони висловили своє ставлення до пісні, з'ясували її побудову, а саме: визначили вступ, заспів і приспів. За такої ситуації відповідно до навчально-виховних завдань і поставленої мети варто виховувати в учнів художньо-образне мислення, ціннісні орієнтації, естетичне сприйняття людини й світу. У процесі бесіди щодо змісту пісні доречно використовувати зразки візуального мистецтва, які уможливають усвідомлення ідеї твору.

Розучування слів і мелодії є важливим компонентом роботи над шкільним репертуаром, який займає значну частину уроку. Ефективність цієї роботи залежить від педагогічної майстерності вчителя та володіння ним методикою вокально-хорового виховання.

Передусім слід наголосити, що для роботи над поетичним та музичним текстом пісні бажано використовувати підручники з музики або пісенники. Виходячи з того, що поетичний і музичний текст пісні є єдиним цілим, рекомендується розучувати слова й мелодію одночасно. Розучувати мелодію доречно за фразами, зосереджуючи увагу на засобах музичної виразності. За допомогою методу співу з голосу або зі слуху діти швидко опановують музичний текст. При відтворенні мелодії зосереджується увага на чистоті інтонування й точному відтворенні ритмічного малюнка, а коли пісня багатоголосна – на звучанні акордів. Проте не слід забувати й про правильне вимовлення слів, яке позитивно впливає на звукоутворення й дає змогу розкрити музично-художній

образ. Наразі необхідно пам'ятати, що основним засобом звукоутворення в хорі є легато.

Доречно частину пісні *просольфеджувати*, опрацювати з використанням методу абсолютної сольмізації. Для цього потрібно визначити тональність, розмір, темп, з'ясувати ритм, прочитати ноти з аркуша. При сольфеджуванні мелодії вчитель зобов'язаний допомагати учням опанувати нотний текст. За такої ситуації доцільно застосовувати метод ілюстрації. Ілюстрація повинна бути інтонаційно бездоганною, виразною, наближеною до звучання голосу дітей.

У разі, коли трапляються інтонаційні або ритмічні труднощі, доречно окремо відпрацювати складні місця. Необхідно стежити за тим, щоб діти *не форсували звук*. А в молодших класах зосереджувати увагу на відпрацюванні *кантилени звучання*. Певну роль тут відіграє метод наслідування або копіювання. Так, учні сприймають фальцетний показ фрази вчителем і намагаються відтворити характер звука. Варто наголосити на тому, що, працюючи над характером звука необхідно використовувати *порівняння*, застосовуючи синоніми й антоніми, як-от: ніжний-суворий, легкий-тяжкий, світлий-темний звук тощо. Це допоможе активізувати роботу учнів, уникнути байдужості виконання.

Вітчизняні методисти для запам'ятовування мелодії рекомендують використовувати *методичні прийоми спрямовані на засвоєння мелодії*, як-от «проспіваємо разом з фортепіано», «а тепер самі», «прослухайте, як я співаю», «проспівайте тільки дівчатка», «а тепер тільки хлопчики», «проспіваємо всі разом» [5, с. 25]. Використання зазначених прийомів допоможе уникнути багаторазового одноманітного повторення.

Особливу увагу необхідно зосередити на *двоголосному та триголосному співі*. Тут потрібна копівка попередня робота над двоголосними вправами та канонами. Складніше учні утримують партію другого голосу, тому вчитель повинен підтримати їх власним голосом або грою на музичному інструменті. Для закріплення навичок *багатоголосного співу* необхідна послідовна й систематична робота. Залежно від фактури викладу музичного твору (гармонічна, поліфонічна) використовуються різні методичні прийоми. Так, коли у творах гармонічного складу мелодія проходить у сопрановій партії, розучування слід починати з партії других сопран або альтів. У багатоголосних народних піснях кожна партія розучується окремо, з програванням останніх голосів. Коли мелодія міститься в партії сопрано, а партія альтів є підголоском, цей вид фактури називається підголосною поліфонією, і розучування необхідно починати з альтової партії, яка є складнішою для виконання. Багатоголосний спів розвиває гармонічний слух, почуття ансамблю, формує навички самоконтролю.

У розвитку гармонічного слуху важливу роль відіграє *спів без інструментального супроводу (а капела)*. Акапельний спів допомагає зосередити слухову увагу дітей, досягти точного інтонування мелодії, виховує в учнів естетичні потреби, смаки й інтереси.

Важливу роль відіграє знання вчителем *вікових особливостей дітей та особливостей розвитку дитячого голосу*, а також *диференційований підхід* у процесі вокально-хорової роботи. Уважається недоречним витрачати час на записування слів тексту пісні або цілеспрямоване вивчення його на уроці. Це може бути складовою домашнього завдання.

Отже, під час роботи над шкільним пісенним репертуаром в учнів формуються вокально-хорові вміння і навички, за допомогою яких створюється музично-художній образ, розвиваються музично-творчі здібності, навички самоконтролю й відповідальності. Крім того, молодь бере активну участь у процесі колективної виконавської діяльності, реалізує свій музично-слуховий досвід і творчий потенціал. Залучення учнів до активної вокально-хорової діяльності є важливою умовою формування їхньої естетичної культури та стимулом внутрішнього духовного розвитку.

Робота над виразністю виконання є завершальним етапом роботи над шкільним репертуаром. Попередня фрагментарна робота об'єднується в єдине ціле, «щоб довести виконання до найвищого ступеня художньо-технічних можливостей» [4, с. 157]. Водночас, продовжується відпрацювання деталей, уточнюються темпи, кульмінації, цезури, загальний динамічний план виконання. На цьому етапі увага вчителя зосереджується на поетичному тексті, який впливає на загальну інтерпретацію інтонаційно-образного змісту шкільної пісні.

Незаперечним є факт, що якість звучання залежить від свободи виконання, яка обумовлена вживанням учнів у твір, а також вільним виконанням його в потрібному темпі з необхідними нюансами й агогічними утвореннями.

Цілком зрозуміло, що вчитель може пропонувати різні варіанти інтерпретації шкільного репертуару. Наприклад, заспів виконує соліст, а приспів – усі разом. Коли це хороводна пісня, варто запропонувати дітям виконувати її з рухами. Можливий варіант виконання із супроводом ударних або шумових музичних інструментів. Цей супровід будуть здійснювати окремі учні класу. За такого підходу діти оволодівають навичками гри на музичних інструментах, у них розвивається метроритмічне відчуття.

Доречно наголосити, що робота над шкільним пісенним репертуаром сприяє набуття учнями художньо-естетичного досвіду, засвоєнню системи естетичних умінь і навичок, усвідомленню загальнолюдських естетичних цінностей, розвитку художньо-образного

мислення, що відіграє помітну роль у формуванні естетичної культури особистості.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Отже, узагальнюючи вищезазначене, зосередимо увагу на тому, що вокально-хорова робота безпосередньо впливає на формування естетичної культури учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Розспівування класу, а також запропоновані етапи роботи над шкільним пісенним репертуаром є умовними, їхнє запровадження залежить від професійної компетентності, досвіду та художньо-педагогічної майстерності вчителя. Проведене дослідження не охоплює всіх аспектів проблеми. Перспективи подальших наукових пошуків умотивовані дослідженням формування естетичної культури молоді в контексті запровадження інших сучасних музично-педагогічних технологій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гадалова І. Г. Методика викладання музики у початкових класах: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1994. – 272 с.
2. Дмитриева Л. Г., Черноиваненко Н. М. Методика музикального виховання в школі: Учеб. для учащихся пед. уч-щ по спец. 03.05.00 «Муз. воспитание», 03.07.00 «Преподавание в нач. классах общеобразоват. шк.». – М.: Просвещение, 1989. – 207 с.
3. Дряпіка В. І., Соколовський Ю. А. Російсько-український музичний лексикон. – Кіровоград: «Алтей», 1997. – 239 с.
4. Коломоець О. М. Хорознавство: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 168 с.
5. Печерська Е. П. Уроки музики в початкових класах: Навч. посібник. – Київ: Либідь, 2001. – 272 с.
6. Стулова Г. П. Хоровой класс: (Теория и практика вокальной работы в дет. хоре): Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. №2119 «Музыка». – М.: Просвещение, 1988. – 126 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Черкасов Володимир Федорович – доктор педагогічних наук, професор, завідувачий кафедрою музично-теоретичних та інструментальних дисциплін Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: становлення і розвиток музично-педагогічної освіти в Україні, професійно-педагогічна підготовка вчителів мистецьких дисциплін, формування естетичної культури особистості.